

Sociaal-emotionele ontwikkeling

Het thema Sociaal-emotionele ontwikkeling richt zich op het dynamische proces waarmee kinderen en jongeren de fundamentele levensvaardigheden verwerven die hen helpen bij het ontwikkelen van een persoonlijke identiteit, het opbouwen van relaties met anderen en het hanteren van verwachtingen van hun omgeving. Dit thema gaat in op zaken als bewustwording en ontwikkeling van het zelf en een positief zelfbeeld, het aangaan van relaties, het leren verplaatsen in en omgaan met anderen, het reflecteren op eigen gedrag, conflicthantering, het maken van eigen keuzes, het vergroten van zelfvertrouwen en persoonlijke weerbaarheid binnen de groep.

De sociaal emotionele ontwikkeling van kinderen en jongeren is een belangrijke factor bij de uitwerking van de andere thema's binnen dit leerplankader. Immers, of het nu gaat om bijvoorbeeld het kiezen voor een gezonde leefstijl met uitgebalanceerde voeding en regelmatig bewegen of het juist niet meedoen aan pesten, het doet een beroep op persoonlijke weerbaarheid en persoonlijke effectiviteit en zelfsturing van de individuele leerling in situaties waarin anderen ook invloed uitoefenen.

De kernen en subkernen van dit thema vormen als het ware een onderlegger en rode draad voor het gehele leerplankader en geven aan wat er binnen een bepaalde leeftijdscategorie van een leerling op het gebied van sociaal emotionele ontwikkeling verwacht mag worden. Het is hierbij belangrijk voor ogen te houden dat de beschrijving uitgaat van gemiddelden. Ieder kind is uniek, dus niet elk kind hoeft er op dat specifieke moment aan te voldoen.

Het thema Sociaal emotionele ontwikkeling bestaat uit de volgende kernen:

- Zelf
- Zelfsturing
- De ander
- Relaties
- Kiezen

Kern Zelf

In de kern Zelf is het belangrijk dat kinderen en jongeren leren gevoelens te herkennen en benoemen. Dat zij leren wat hun kwaliteiten zijn en hoe zij deze kunnen inzetten in hun dagelijkse leven. Dat zij leren accepteren dat ze niet alles even goed hoeven te kunnen als anderen. Sociaal competent zijn betekent het beheersen en indirect uiten van gevoelens.

De kinderen en jongeren leren wat een zelfbeeld is en hoe dit tot stand komt. Het zelfbeeld vormt zich door wat je meemaakt, door wat er tegen je wordt gezegd en door hoe je wordt behandeld. Daardoor ga je op een bepaalde manier denken over jezelf. De zelfwaardering van de kinderen en jongeren hangt af van hoe zij over zichzelf denken, dit kan overwegend negatief of positief zijn. Een kind met een negatief zelfbeeld heeft weinig zelfvertrouwen, een kind met een positief zelfbeeld kan veel zelfvertrouwen tonen. Zelfvertrouwen maakt kinderen en jongeren weerbaar en minder afhankelijk van het oordeel van anderen. Het geeft ze de moed voor hun eigen mening uit te komen, initiatief te tonen en aan nieuwe dingen te beginnen.

De kern Zelf bestaat uit de volgende subkernen:

- Gevoelens
- Kwaliteiten
- Zelfbeeld

Gevoelens

	Inhouden
baby 0-1 jaar	Non-verbaal, met lichaamstaal en bijvoorbeeld door lachen en huilen uiten van primaire gevoelens zoals blij, boos, bang, verdrietig, honger en pijn
dreumes 1-2 jaar	Verbaal en non-verbaal uiten van primaire gevoelens zoals blij, boos, bang, verdrietig, honger en pijn
peuter 2-4 jaar	Verbaal en non-verbaal benoemen (eind peutertijd) en uiten van primaire gevoelens zoals blij, boos, bang, verdrietig, trots, jaloers, honger en pijn Verbaal en non-verbaal reageren op en omgaan met gevoelens, nog niet altijd passend bij de gebeurtenis Verbaal en non-verbaal laten zien dat zij fijne en nare gevoelens verschillend ervaren Herkennen van frustratie en reageren hier (meestal boos) op, zoeken steun bij volwassenen waardoor zij de gevoelens enigszins kunnen reguleren
groep 1-2	Benoemen en laten zien welke gevoelens zij ervaren Benoemen en laten zien welke gevoelens zij wel en niet begrijpen Omgaan met gevoelens en benoemen hoe hun reactie kan afhangen van: of het een fijn of naar gevoel is, eenvoudig of complex en/of hoe sterk het gevoel ervaren wordt
groep 3-6	Begrijpen en laten zien welke gevoelens zij ervaren Omgaan met gevoelens en begrijpen hoe hun reactie kan afhangen van: of het een fijn of naar gevoel is, eenvoudig of complex en/of hoe sterk het gevoel ervaren wordt
groep 7-8	Uitleggen en laten zien welke gevoelens zij ervaren Omgaan met gevoelens en begrijpen hoe hun reactie kan afhangen van: of het een fijn of naar gevoel is, eenvoudig of complex en/of hoe sterk het gevoel ervaren wordt
VO onderbouw	Verklaren van en omgaan met eenvoudige en complexe gevoelens en uitleggen hoe die kunnen verschillen per situatie Verbanden leggen tussen en omgaan met hoe sterk een gevoel ervaren wordt en de manier waarop je hier op kunt reageren
Bovenbouw vmbo	Omgaan met gevoelens en verklaren welke invloed zij hebben op hun functioneren Verbanden leggen tussen en omgaan hoe sterk een gevoel ervaren wordt en de manier waarop je hier op kunt reageren
Bovenbouw havo/vwo	Omgaan met gevoelens en beargumenteren welke invloed zij hebben op hun functioneren Beargumenteren van en omgaan met dat dezelfde gevoelens in verschillende situaties anders ervaren kunnen worden
MBO	Omgaan met gevoelens en verklaren welke invloed zij hebben op hun functioneren Verbanden leggen tussen en omgaan hoe sterk een gevoel ervaren wordt en de manier waarop je hier op kunt reageren

HBO/WO	Omgaan met gevoelens en beargumenteren welke invloed zij hebben op hun functioneren Beargumenteren van en omgaan met dat dezelfde gevoelens in verschillende situaties anders ervaren kunnen worden
---------------	--

Kwaliteiten

	Inhouden
baby 0-1 jaar	
dreumes 1-2 jaar	Tonen non-verbaal en verbaal primaire behoeften aan zoals honger, dorst, plassen/schone luier of knuffel
peuter 2-4 jaar	Benoemen van en omgaan met wat ze wel en niet kunnen en leuk en niet leuk vinden. (let op: bij peuters speelt ook over- en/of onderschatting een rol en kunnen peuters zich in hun reactie spiegelen aan de verwachting van anderen) Herkennen dat anderen ook behoeften hebben
groep 1-2	Benoemen van en omgaan met hun behoeften Benoemen van en omgaan met wat ze wel en niet goed kunnen en leuk en niet leuk vinden Benoemen wat de (positieve) invloed van anderen kan zijn
groep 3-6	Begrijpen van en omgaan met hun behoeften en benoemen wat ze wel en niet goed kunnen Benoemen van en omgaan met de voor- en nadelen van je kwaliteiten Begrijpen wat de (positieve) invloed van anderen kan zijn
groep 7-8	Toelichten hoe zij hun kwaliteiten kunnen inzetten en verbeteren Omgaan met de voor- en nadelen van hun kwaliteiten en begrijpen wat de invloed er van is op hun schoolprestaties en hun toekomst Uitleggen wat de (positieve) invloed van anderen kan zijn
VO onderbouw	Uitleggen hoe zij hun kwaliteiten kunnen ontwikkelen Uitleggen wat hun persoonlijke kwaliteiten en hoe zij deze kunnen inzetten voor schoolprestaties en hun toekomst Kunnen plannen maken om (zelfgekozen) doelen te bereiken en uitleggen wat de (positieve) invloed van anderen kan zijn
Bovenbouw vmbo	Onderzoeken hoe zij hun eigen kwaliteiten kunnen ontwikkelen en inzetten voor schoolprestaties en hun toekomst Kunnen plannen maken om (zelfgekozen) doelen te bereiken en uitleggen wat de (positieve) invloed van anderen kan zijn
Bovenbouw havo/vwo	Kunnen persoonlijke kwaliteiten ontwikkelen en inzetten voor welbevinden en carrière Kunnen plannen maken en uitvoeren om (zelfgekozen) doelen te bereiken
MBO	Onderzoeken hoe zij hun eigen kwaliteiten kunnen ontwikkelen en inzetten voor schoolprestaties en hun toekomst Kunnen plannen maken om (zelfgekozen) doelen te bereiken en uitleggen wat de (positieve) invloed van anderen kan zijn
HBO/WO	Kunnen persoonlijke kwaliteiten ontwikkelen inzetten voor welbevinden en carrière Kunnen plannen maken en uitvoeren om (zelfgekozen) doelen te bereiken

Zelfbeeld

	Inhouden
0-4 jaar	Herkent zich in spiegel en op foto Weet dat hij of zij een jongen of meisje is
groep 1-2	Benoemen dat je een jongen of een meisje bent
groep 3-6	Benoemen dat ideeën over lichaamsbeelden door de tijd veranderen en per cultuur kunnen verschillen Weten dat beelden van mensen in de media vaak niet overeenkomen met de alledaagse werkelijkheid Weten dat iedereen uniek is en dat je trots mag zijn op je zelf
groep 7-8	Benoemen van positieve lichamelijke kenmerken van zichzelf Weten dat lichamen uniek en speciaal zijn Respect voor mensen met lichamelijke beperking Weten dat de meningen van anderen en mediabeelden invloed kunnen hebben op het eigen zelfbeeld
VO onderbouw	Uitleggen hoe gevoelens over eigen lichaam invloed kunnen hebben op gezondheid en zelfbeeld Benoemen van onderscheid tussen ideale lichaamsbeelden in de media en de realiteit Benoemen van de invloed hiervan op je eigen zelfbeeld Benoemen dat je geslachtskenmerken anders kunnen zijn dan je genderidentiteit Benoemen welke hulpmogelijkheden er zijn
Bovenbouw vmbo	Uitleggen hoe gevoelens over eigen lichaam invloed kunnen hebben op gezondheid en zelfbeeld Kritisch staan tegenover ideale lichaamsbeelden in de media en invloed hiervan op eigen zelfbeeld Benoemen dat je geslachtskenmerken anders kunnen zijn dan je genderidentiteit Hulp kunnen zoeken bij ontevredenheid over genderidentiteit of ontevredenheid over uiterlijk/lichaam
Bovenbouw havo/vwo	Uitleggen hoe gevoelens over eigen lichaam invloed kunnen hebben op gezondheid en zelfbeeld Kritisch kunnen staan tegenover ideale lichaamsbeelden in de media en invloed hiervan op eigen zelfbeeld Benoemen dat je geslachtskenmerken anders kunnen zijn dan je genderidentiteit Hulp kunnen zoeken (idem)
MBO	Acceptatie en tevredenheid met eigen lichaam Een beargumenteerde eigen mening kunnen verwoorden ten aanzien van cosmetische en lichamelijke ingrepen (schaamlipcorrectie, borstvergroting, borstverkleining)
HBO/WO	Acceptatie en tevredenheid met eigen lichaam Een beargumenteerde eigen mening kunnen verwoorden ten aanzien van cosmetische en lichamelijke ingrepen (schaamlipcorrectie, borstvergroting, borstverkleining)

Kern Zelfsturing

In de kern Zelfsturing leren de kinderen en jongeren dat zij hun eigen gedrag kunnen sturen. Ze zijn eigenaar van hun eigen gedrag. Vaardigheden zoals geconcentreerd werken, plannen van en reflecteren op het eigen werk zijn van belang. Ook vaardigheden uit andere subkernen zoals het leren keuzes maken, problemen oplossen en samenwerken met anderen stimuleren de mate van zelfsturing. In de kern Zelfsturing leren kinderen en jongeren onder meer om te gaan met gevoelens. Zij leren dat ze tijd moeten nemen om na te denken over wat er aan de hand is als een situatie lastig is en hoe zij impulsen kunnen herkennen, beheersen en hoe zij irrelevante impulsen kunnen onderdrukken. Kinderen en jongeren die in staat zijn hun impulsen onder controle te houden zijn in staat om beter te leren en kunnen zich sociaal beter redden. Gebrek aan zelfsturing kan leiden tot een laag zelfbeeld, angst, koppigheid en besluiteloosheid.

Er vallen drie subkernen onder de kern Zelfsturing:

- Gevoelens hanteren
- Impulscontrole
- Doelgericht gedrag

Gevoelens hanteren

	Inhouden
baby 0-1 jaar	Laten zich troosten door primaire, vertrouwde verzorger(s) Reageren non-verbaal op anderen met primaire gevoelens zoals blij en boos Omgaan met schrik, angst en verdriet door gebruik van een vertrouwde volwassene als emotieregulator
dreumes 1-2 jaar	Herkennen van primaire gevoelens bij anderen zoals blij, boos en jaloezie Non-verbaal en verbaal reageren op anderen vanuit eigen primaire gevoelens zoals blij, boos en jaloezie Non-verbaal en verbaal omgaan met gevoelens door intentioneel gebruik van vertrouwde volwassene als emotieregulator Laten zich troosten door primaire, vertrouwde verzorger(s)
peuter 2-4 jaar	Non-verbaal en verbaal reageren op anderen vanuit eigen primaire gevoelens zoals blij, boos en jaloezie Kunnen primaire gevoelens beperkt reguleren, zoals relatief zelfstandig rustig worden na heftige emoties Reageren op gevoelens van anderen, bijvoorbeeld door alternatief speelgoed aan te bieden of een ander te troosten bij verdriet door vallen Kunnen herkennen en non-verbaal en verbaal reageren op dat bepaalde situaties gevoelens oproepen, zoals slaan is niet leuk want doet pijn
groep 1-2	Benoemen van (heftige) gevoelens die zij ervaren zodanig dat anderen deze begrijpen Zijn ontvankelijk voor en reageren op verbaal en non-verbaal geuite gevoelens van anderen
groep 3-6	Benoemen van en omgaan met (heftige) gevoelens van zichzelf zodanig dat anderen deze kunnen begrijpen Benoemen van en omgaan met verbaal en non-verbaal geuite gevoelens van anderen Benoemen van de relatie die er bestaat tussen een gebeurtenis, gevoel en gedrag
groep 7-8	Begrijpen van en omgaan met (heftige) gevoelens van zichzelf zodanig dat anderen deze kunnen begrijpen Begrijpen van en omgaan met verbaal en non-verbaal geuite gevoelens van anderen Begrijpen van de relatie die er bestaat tussen gebeurtenis, gevoel, gedachte en gedrag
VO onderbouw	Uitleggen van en omgaan met hun gevoelens en de reacties er op door anderen Uitleggen en toepassen hoe zij proactief en respectvol kunnen reageren op verbaal en non-verbaal geuite gevoelens van anderen Uitleggen van en omgaan met de relatie die er bestaat tussen gebeurtenis, gevoel, gedachte en gedrag

Bovenbouw vmbo	<p>Kunnen verbanden leggen tussen hun gevoelens en de reacties van anderen en kunnen hierover communiceren</p> <p>Kunnen laten zien hoe zij respectvol en proactief kunnen reageren op verbaal en non-verbaal geuite gevoelens van anderen en uitleggen welke reactie wel en niet effectief is</p> <p>Kunnen verbanden leggen tussen en omgaan met de relatie die er bestaat tussen gebeurtenis, gevoel, gedachte en gedrag</p>
Bovenbouw havo/vwo	<p>Beargumenteren van en omgaan met het verband tussen hun gevoelens, de reacties van anderen en kunnen dit evalueren</p> <p>Beargumenteren hoe je effectief, respectvol en proactief kunt reageren op gevoelens van anderen en laten zien hoe je dit doet</p> <p>Beargumenteren van en omgaan met de relaties tussen gebeurtenis, gevoel, gedachte en gedrag</p>
MBO	<p>Kunnen verbanden leggen tussen hun gevoelens en de reacties van anderen en kunnen hierover communiceren</p> <p>Kunnen laten zien hoe je respectvol en proactief kunt reageren op verbaal en non-verbaal geuite gevoelens van anderen en uitleggen wat daar wel en niet effectief van is</p> <p>Kunnen verbanden leggen en omgaan met de relatie die er bestaat tussen gebeurtenis, gevoel, gedachte en gedrag</p>
HBO/VO	<p>Beargumenteren van en omgaan met het verband tussen hun gevoelens, de reacties van anderen en kunnen dit evalueren</p> <p>Beargumenteren hoe je effectief, respectvol en proactief kunt reageren op gevoelens van anderen en laten zien hoe je dit doet</p> <p>Beargumenteren van en omgaan met de relaties tussen gebeurtenis, gevoel, gedachte en gedrag</p>

Impulscontrole

	Inhouden
baby 0-1 jaar	Reageren op prikkels door middel van een reflex (impulsief en niet beheerst)
dreumes 1-2 jaar	Reageren op prikkels door middel van impulsief gedrag (niet proportioneel of beheerst) Reageren (nog niet proportioneel) door tonen gevoelens op gebod of verbod
peuter 2-4 jaar	Herkennen van en reageren op frustratie, nog niet proportioneel; uit zich in stampvoeten, gooien met objecten (jonge peuter)
groep 1-2	Benoemen van en laten zien hoe je reageert op een onverwachte situatie Benoemen dat je eerst moet nadenken voordat je reageert op een (lastige) situatie
groep 3-6	Benoemen en laten zien hoe je jezelf kunt beheersen in een onverwachte situatie Benoemen wat de voor- en de nadelen van het je zelf beheersen zijn Begrijpen en laten zien dat je eerst moet nadenken voordat je reageert op een (lastige) situatie
groep 7-8	Begrijpen van en omgaan met een impuls reactie Begrijpen wat de voor- en de nadelen van een impulsreactie zijn Ontvankelijk zijn om een impuls uit te stellen Uitleggen en laten zien dat je eerst moet nadenken voordat je reageert op een (lastige) situatie
VO onderbouw	Uitleggen van en omgaan met een impuls reactie Uitleggen wat de gevolgen van een impulsreactie kunnen zijn Uitleggen en laten zien hoe je je eerste impuls kunt uitstellen Uitleggen welke eigenschappen impulsiviteit versterken en welke helpen om minder impulsief te zijn
Bovenbouw vmbo	Verklaren van en omgaan met wat van invloed is op impulsief gedrag en hoe je dit kunt uitstellen, verminderen en/of stoppen Verklaren wat de gevolgen zijn van impulsief gedrag op je dagelijkse leven, je toekomstplannen en je schoolloopbaan
Bovenbouw havo/vwo	Beargumenteren van en omgaan met wat van invloed is op impulsief gedrag en hoe je dit kunt uitstellen, verminderen en/of stoppen Beargumenteren en evalueren wat de gevolgen zijn van impulsief gedrag op je dagelijkse leven, je toekomstplannen en je schoolloopbaan
MBO	Verklaren van en omgaan met wat van invloed is op impulsief gedrag en hoe je dit kunt uitstellen, verminderen en/of stoppen Verklaren wat de gevolgen zijn van impulsief gedrag op je dagelijkse leven, je toekomstplannen en je schoolloopbaan
HBO/WO	Beargumenteren van en omgaan met wat van invloed is op impulsief gedrag en hoe je dit kunt uitstellen, verminderen en/of stoppen Beargumenteren en evalueren wat de gevolgen zijn van impulsief gedrag op je dagelijkse leven, je toekomstplannen en je schoolloopbaan

Doelgericht gedrag

	Inhouden
baby 0-1 jaar	<p>Herkennen van en reageren op patronen in onderdelen van de dagelijkse verzorging (vanaf 6 weken al zichtbaar mogelijk)</p> <p>Anticiperen op te verwachten stap in een vertrouwd ritueel, dit is zichtbaar in lichaamstaal</p> <p>Doen wat plezier oplevert of interesse opwekt</p>
dreumes 1-2 jaar	<p>Verbaal en/of non-verbaal reageren op patronen in onderdelen van de dagelijkse verzorging</p> <p>Anticiperen op te verwachten stap in een vertrouwd ritueel</p> <p>Herkennen dat 'nee' zeggen en het weigeren van een verzoek mogelijk is en maken hier gebruik van</p>
peuter 2-4 jaar	<p>Herkennen van situaties waarin gebruikelijke regels anders zijn dan dat zij normaal gelden</p> <p>Herkennen van eigen wil en kunnen deze uiten</p> <p>Bespelen van ouders en/of verzorgers om hun zin te krijgen</p> <p>Kunnen zelf materialen op ruimen als zij overgaan naar een ander spel (oudere peuter)</p>
groep 1-2	<p>Benoemen wat concentratie is, waarom dit belangrijk is bij het uitvoeren van een spel en/of taak en laten zien hoe je concentratie kunt oefenen</p> <p>Begrijpen hoe je afgeleid kan worden met de uitvoering van een spel of taak en benoemen wat je hier aan kunt doen</p> <p>Benoemen van en omgaan met gedrag dat je wel en niet kunt vertonen in sociale situaties</p> <p>Benoemen en laten zien wat je kunt doen om anderen te helpen en hoe zij jou kunnen helpen</p>
groep 3-6	<p>Begrijpen en laten zien wat het effect van concentratie is bij het uitvoeren van een spel/taak en uitleggen hoe je kunt voorkomen dat je afgeleid wordt</p> <p>Begrijpen van en omgaan met gedrag dat je wel en niet kunt vertonen in sociale situaties</p> <p>Begrijpen van en omgaan met tegenslag</p> <p>Begrijpen en laten zien wat je kunt doen om anderen te helpen en hoe zij jou kunnen helpen</p> <p>Maken van een eenvoudig plan voor de uitvoering van een taak en begrijpen waarom dit handig is</p>
groep 7-8	<p>Uitleggen en toepassen hoe je je kunt concentreren en dat je niet laat afleiden bij de uitvoering van een spel/taak</p> <p>Begrijpen en omgaan met de invloed van normen en waarden op het gedrag in sociale situaties</p> <p>Uitleggen van en omgaan met tegenslag</p> <p>Begrijpen en toepassen hoe je je eigen gedrag effectief kan afstemmen op anderen om samen een taak te volbrengen</p> <p>Uitleggen en laten zien wat je doet om anderen te helpen en hoe zij jou kunnen helpen</p> <p>Maken van een eenvoudig plan voor de uitvoering van een taak</p>

VO onderbouw	<p>Kunnen concentreren en hanteren van afleidingen bij de uitvoering van een taak</p> <p>Uitleggen van en omgaan met de invloed van normen en waarden op het gedrag in sociale situaties</p> <p>Ombuigen van tegenslag in proactief gedrag</p> <p>Uitleggen en toepassen hoe je je eigen gedrag effectief kan afstemmen op anderen om samen een taak te volbrengen</p> <p>Maken en hanteren van een plan voor de uitvoering van een taak</p>
Bovenbouw vmbo	<p>Kunnen concentreren en hanteren van afleidingen bij de uitvoering van een taak</p> <p>Omgaan met de invloed van normen en waarden op het gedrag in specifieke sociale situaties</p> <p>Ombuigen van tegenslag in proactief gedrag</p> <p>Uitleggen van en omgaan met de invloed van stress op het uitvoeren van een taak</p> <p>Je gedrag afstemmen op anderen om samen een taak te volbrengen</p> <p>Gebruiken en evalueren van een plan bij de uitvoering van een taak</p>
Bovenbouw havo/vwo	<p>Beargumenteren van en omgaan met de invloed van normen en waarden op het gedrag in specifieke sociale situaties.</p> <p>Ombuigen van tegenslag in proactief gedrag</p> <p>Verklaren van en omgaan met de invloed van stress op het uitvoeren van een taak</p> <p>Je gedrag beargumenteren en afstemmen op anderen om samen een taak te volbrengen</p> <p>Hanteren en evalueren van een plan bij de uitvoering van een taak</p>
MBO	<p>Kunnen concentreren en hanteren van afleidingen bij de uitvoering van een taak</p> <p>Omgaan met de invloed van normen en waarden op het eigen gedrag in specifieke sociale situaties</p> <p>Ombuigen van tegenslag in proactief gedrag</p> <p>Verklaren van en omgaan met de invloed van stress op het uitvoeren van een taak</p> <p>Je gedrag afstemmen op anderen om samen een taak te volbrengen</p> <p>Gebruiken en evalueren van een plan bij de uitvoering van een taak</p>
HBO/WO	<p>Beargumenteren, evalueren van en omgaan met de invloed van normen en waarden op het gedrag in specifieke sociale situaties</p> <p>Ombuigen van tegenslag in proactief gedrag</p> <p>Verklaren van en omgaan met de invloed van stress op het uitvoeren van een taak</p> <p>Je gedrag beargumenteren, evalueren en afstemmen op anderen om samen een taak te volbrengen</p> <p>Hanteren en evalueren van een plan bij de uitvoering van een taak</p>

Kern De ander

In de kern De ander krijgen de kinderen en jongeren het besef van de rol en invloed van anderen om hen heen, wat de consequenties hiervan zijn en hoe dit invloed heeft op het eigen functioneren. Besef van de ander brengt met zich mee dat zij leren reacties van anderen te herkennen en begrijpen (empathie), dat de zij zich kunnen verplaatsten in een ander (perspectief nemen) en dat de kinderen en jongeren lichaamstaal leren begrijpen en daar vervolgens adequaat op te reageren. Om anderen te kunnen duiden en begrijpen is het belangrijk dat de kinderen en jongeren zich kunnen inleven en verplaatsten in anderen.

De kern De ander bestaat uit de volgende subkernen:

- Inlevingsvermogen
- Individu en groep
- Gedrag inschatten van de ander

Inlevingsvermogen

	Inhouden
baby 0-1 jaar	Herkennen van bekende gezichten om zich heen Verbaal en non-verbaal laten zien dat zij primaire verzorger(s) herkennen Tonen belangstelling voor hun omgeving, luisteren (kort) naar andere kinderen Spiegelen primaire gevoelens van anderen
dreumes 1-2 jaar	Verbaal en non-verbaal laten zien dat zij reageren op signalen van andere mensen Imiteren van het gedrag van anderen (zoals telefoneren en op knopjes drukken)
peuter 2-4 jaar	Verbaal en non-verbaal laten zien dat zij reageren op signalen van andere mensen Herkennen van verschillen en overeenkomsten tussen zichzelf en andere kinderen in de groep (de ander vindt hetzelfde spel leuk als ik) Kunnen gevoelens bij anderen waarnemen Herkennen dat anderen ook behoeften hebben en reageren hierop (niet altijd gepast of proportioneel)
groep 1-2	Benoemen hoe zij rekening houden met de gevoelens van anderen Benoemen dat een situatie bepaalde gevoelens bij anderen kan oproepen
groep 3-6	Benoemen van en laten zien hoe zij rekening houden met de gevoelens en van anderen Begrijpen dat een situatie of gebeurtenis bepaalde gevoelens bij anderen kan oproepen Benoemen van en open staan voor de mening van een ander
groep 7-8	Begrijpen van en laten zien hoe zij rekening houden met de gevoelens en de mening van anderen Begrijpen van en omgaan met dat een gebeurtenis bepaalde gevoelens kan oproepen bij anderen en dat die gevoelens niet voor iedereen hetzelfde zijn Benoemen van en open staan voor de mening van een ander en kunnen hier een reactie op geven
VO onderbouw	Uitleggen en laten zien hoe je rekening houdt met de gevoelens en de mening van anderen Uitleggen van en omgaan met situaties die bepaalde gevoelens oproepen en er bewust van worden dat die gevoelens niet voor iedereen dezelfde betekenis hebben Samenvatten van een standpunt van een ander en hierop een reactie geven
Bovenbouw vmbo	Verplaatsen zich in en laten zien hoe zij rekening houden met de gevoelens en de mening van anderen Verklaren van en omgaan met gevoelens van anderen die per persoon en situatie verschillen Samenvatten van en adequaat reageren op standpunten van anderen
Bovenbouw havo/vwo	Waarderen van en reageren op de gevoelens en de mening van anderen Verbanden leggen tussen en omgaan met gevoelens van anderen en hun reactie in uiteenlopende situaties Waarderen en adequaat omgaan met standpunten van anderen

MBO	Waarderen van en verbanden leggen tussen gevoelens en meningen van anderen en hun reactie in uiteenlopende situaties Waarderen en adequaat omgaan met standpunten van anderen
HBO/VO	Waarderen van en verbanden leggen tussen gevoelens en meningen van anderen en hun reactie in uiteenlopende situaties Evalueren en adequaat omgaan met standpunten van anderen

Individu en groep

	Inhouden
baby 0-1 jaar	Non-verbaal reageren op bekende gezichten en personen (lachen, kirren, enthousiast met armen of benen bewegen) Tonen belangstelling voor hun omgeving, kijken en volgen andere kinderen met de ogen
dreumes 1-2 jaar	Herkennen situaties waarin zij op hun beurt moeten wachten Herkennen situaties waarin zij zich aan de regels van de groep moeten houden Spelen doorgaans alleen, of ruggelings met een ander, zijn nog erg op zichzelf gericht Benoemen wie er bij hun thuis wonen
peuter 2-4 jaar	Herkennen situaties en kunnen steeds beter op hun beurt wachten Herkennen situaties en kunnen zich steeds beter aan de regels van de groep houden
groep 1-2	Benoemen dat mensen verschillen van elkaar Benoemen dat iedereen deel uitmaakt van verschillende groepen Benoemen dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben
groep 3-6	Begrijpen van en omgaan met dat mensen verschillen van elkaar Begrijpen wat vooroordelen zijn Begrijpen dat iedereen deel uitmaakt van verschillende groepen en dat de reactie van een persoon anders kan zijn als individu dan als lid van een groep Begrijpen dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben
groep 7-8	Uitleggen van en omgaan met dat mensen verschillen van elkaar Begrijpen van en omgaan met vooroordelen Begrijpen van en omgaan met dat iedereen deel uitmaakt van verschillende groepen en dat de reactie van een persoon anders kan zijn als individu dan als lid van een groep Uitleggen dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben
VO onderbouw	Uitleggen van en omgaan met wat de etnische, culturele en sociale invloed van en op individuen en groepen kan zijn Uitleggen hoe vooroordelen kunnen leiden tot discriminatie en stereotypering, bespreken en laten zien wat dit voor henzelf en anderen kan betekenen Uitleggen van en omgaan met het feit dat een reactie van iemand als individu anders kan zijn dan als lid van een groep Uitleggen dat mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben

Bovenbouw vmbo	<p>Verbanden leggen tussen en omgaan met de invloed van etnische, culturele en sociale culturen en het gedrag van individuen en groepen</p> <p>Verklaren van en omgaan met hoe vooroordelen kunnen leiden tot discriminatie en stereotypering</p> <p>Verklaren van en omgaan met het feit dat een reactie van iemand als individu anders kan zijn dan als groepslid</p> <p>Verklaren waarom mensen in een groep van elkaar afhankelijk zijn en elkaar nodig hebben</p>
Bovenbouw havo/vwo	<p>Beargumenteren van, een mening geven over en omgaan met de invloed van etnische, culturele en sociale culturen op het gedrag van individuen en groepen</p> <p>Verklaren van en omgaan met hoe vooroordelen kunnen leiden tot discriminatie en stereotypering</p> <p>Verklaren van en omgaan met het feit dat een reactie van iemand als individu anders kan zijn dan als groepslid</p>
MBO	<p>Verbanden leggen tussen en omgaan met de invloed van etnische, culturele en sociale culturen en het gedrag van individuen en groepen</p> <p>Beargumenteren en omgaan met hoe vooroordelen kunnen leiden tot discriminatie en stereotypering</p>
HBO/WO	<p>Beargumenteren van, een mening geven over en omgaan met de invloed van etnische, culturele en sociale culturen op het gedrag van individuen en groepen</p> <p>Verklaren van en omgaan met hoe vooroordelen kunnen leiden tot discriminatie en stereotypering</p>

Gedrag inschatten van de ander

	Inhouden
baby 0-1 jaar	Herkennen van bekende gezichten en reageren door het maken van oogcontact Herkennen patroon in gedrag van anderen en kunnen hierop anticiperen
dreumes 1-2 jaar	Herkennen de situatie waarin zij mee doen aan de dagelijkse routines Herkennen de situatie waarin zij mee kunnen helpen met het opruimen van materialen na het spelen
peuter 2-4 jaar	Weten steeds beter wat wel en niet mag en verkennen hun grenzen Herkennen de situatie en houden zich aan regels van de groep
groep 1-2	Benoemen wat de bedoeling van een ander kan zijn Benoemen wat lichaamstaal is Benoemen wanneer een situatie met een ander onveilig is en erover praten wat je hier mee kunt doen
groep 3-6	Begrijpen wat de bedoeling van een ander kan zijn Benoemen van en omgaan met lichaamstaal en de invloed er van op communicatie Begrijpen wanneer een situatie met een ander onveilig is en benoemen en toepassen wat je daar aan kunt doen Benoemen dat eigenschappen van een ander invloed kunnen hebben op het gedrag in een bepaalde situatie
groep 7-8	Uitleggen van en omgaan met de bedoelingen van anderen Begrijpen van en omgaan met lichaamstaal en de invloed er van op communicatie Uitleggen wanneer een situatie met een ander onveilig is, bespreekbaar maken en laten zien wat je daar aan kunt doen Begrijpen dat eigenschappen van een ander invloed kunnen hebben op het gedrag in een bepaalde situatie
VO onderbouw	Inschatten van en omgaan met de reacties en bedoelingen van anderen Uitleggen van en omgaan met lichaamstaal en de invloed er van op communicatie Uitleggen wanneer je een situatie met anderen als onveilig ervaart, bespreekbaar maken en laten zien wat je hier aan kunt doen Begrijpen van en omgaan met hoe de persoonlijkheid van iemand van invloed kan zijn op zijn gedrag in een bepaalde situatie
Bovenbouw vmbo	Inschatten van, een mening geven over en omgaan met de reacties en bedoelingen van anderen Verklaren wat onveilige situaties zijn met anderen en hier adequaat op reageren Verklaren van en omgaan met de persoonlijkheid van anderen en de invloed die dit kan hebben op hun gedrag Uitleggen hoe het gedrag van de ander het gedrag van derden kan beïnvloeden

Bovenbouw havo/vwo	<p>Verbanden leggen tussen en omgaan met de reacties en bedoelingen van anderen</p> <p>Beargumenteren wat onveilige situaties zijn met anderen en hier adequaat op reageren</p> <p>Beargumenteren van en omgaan met de persoonlijkheid van anderen en de invloed die dit kan hebben op hun gedrag</p> <p>Verklaren hoe het gedrag van de ander het gedrag van derden kan beïnvloeden</p>
MBO	<p>Verbanden leggen tussen en omgaan met de reacties en bedoelingen van anderen</p> <p>Verklaren wat onveilige situaties zijn met anderen en hier adequaat op reageren</p> <p>Verklaren van en omgaan met de persoonlijkheid van anderen en de invloed die dit kan hebben op hun gedrag</p> <p>Verklaren hoe het gedrag van de ander het gedrag van derden kan beïnvloeden</p>
HBO/VO	<p>Beargumenteren van en omgaan met de reacties en bedoelingen van anderen</p> <p>Beargumenteren van en omgaan met de persoonlijkheid van anderen en de invloed die dit kan hebben op hun gedrag</p> <p>Beargumenteren hoe het gedrag van de ander het gedrag van derden kan beïnvloeden</p>

Kern Relaties

In de kern Relaties leren de kinderen en jongeren wat belangrijk is aan een relatie en hoe zij een relatie kunnen onderhouden. Tevens leren zij wat er voor nodig is om met elkaar samen te kunnen werken. Daarbij zijn ook vaardigheden van belang die in andere kernen beschreven worden zoals herkennen van eigen gevoelens, inlevingsvermogen, omgaan met gevoelens van anderen en omgaan met conflicten. De invloed van anderen zoals ouders, vrienden en leeftijdgenoten komt ter sprake, kinderen en jongeren leren aan te geven waar hun grenzen liggen en hoe zij om kunnen gaan met sociale (groeps)druk. Kinderen en jongeren komen dagelijks, via de media, ervaringen thuis of op straat in aanraking met positieve en negatieve aspecten van relaties. Het is daarom belangrijk om ook op school aandacht te besteden aan dit onderwerp. In relaties spelen conflicten een rol. Kinderen en jongeren denken na over de oorzaken van conflicten, hoe zij er mee om kunnen gaan, hoe zij een conflict bespreekbaar kunnen maken en kunnen oplossen op zo'n wijze dat het voor alle partijen acceptabel is.

De kern Relaties bevat de volgende vier subkernen:

- Omgaan met elkaar
- Samenwerken
- Omgaan met sociale druk
- Conflicten hanteren

Omgaan met elkaar

	Inhouden
baby 0-1 jaar	Aangaan van een eerste relatie op basis van afhankelijkheid van de verzorger Inzetten van lachjes als reactie op anderen en/of als reactie op een stimulatie van een ander Kunnen actief contact maken met anderen (oudere baby)
dreumes 1-2 jaar	Tonen contact met een ander door het geven van verbale en non-verbale reacties
peuter 2-4 jaar	Tonen belangstelling en geven reacties op de naam van groepsgenoten Kunnen interactie aangaan en proberen anderen te helpen Tonen 'zorg' voor andere kinderen (bijvoorbeeld door hand vast te houden of arm om schouder bij verdriet)
groep 1-2	Geven van en ontvangen van een compliment Benoemen van de verschillen tussen meisjes en jongens Benoemen wat een relatie is en hoe je een relatie kunt aangaan Benoemen hoe je reageert op vraag om hulp van anderen
groep 3-6	Geven van en ontvangen van een compliment Begrijpen van de verschillen tussen meisjes en jongens Benoemen dat verschillen tussen mensen kunnen leiden tot pestgedrag Begrijpen waarom relaties belangrijk zijn en hoe je een relatie kunt aangaan Herkennen dat er thuis, op school en op straat regels nodig zijn om met elkaar om te gaan Benoemen hoe je reageert op vraag om hulp van anderen
groep 7-8	Geven van en ontvangen van een compliment Begrijpen van en omgaan met de verschillen tussen meisjes en jongens Begrijpen van en omgaan met dat verschillen tussen mensen en groepen kunnen leiden tot pestgedrag Benoemen hoe en toepassen dat je een relatie kunt aangaan en kunt onderhouden Begrijpen van en omgaan met de regels die thuis, op school en op straat nodig zijn om met elkaar om te gaan Actie ondernemen om hulp te bieden naar aanleiding van een hulpvraag van een ander
VO onderbouw	Omgaan met het geven en krijgen van complimenten Uitleggen van en omgaan met dat verschillen tussen mensen en groepen kunnen leiden tot pestgedrag en laten zien hoe je dit kunt voorkomen Uitleggen van en omgaan met wat positieve en negatieve invloeden op relaties zijn en hoe je ze kunt onderhouden Uitleggen van en omgaan met de regels die thuis, op school en op straat nodig zijn om met elkaar om te gaan Actie ondernemen om hulp te bieden naar aanleiding van een hulpvraag van een ander

Bovenbouw vmbo	<p>Proactief geven van complimenten en reageren op het krijgen van complimenten</p> <p>Verklaren van en omgaan met dat verschillen tussen mensen en groepen kunnen leiden tot pestgedrag en laten zien hoe je dit kunt voorkomen</p> <p>Verklaren van en omgaan met het belang van relaties, wat positieve en negatieve invloeden zijn en hoe je ze kunt onderhouden</p> <p>Verklaren en laten zien welke rol regels spelen bij omgaan met elkaar</p> <p>Hanteren van hulpvragen van anderen</p>
Bovenbouw havo/vwo	<p>Proactief geven van complimenten en reageren op het krijgen van complimenten</p> <p>Beargumenteren van en omgaan met hoe verschillen tussen mensen en groepen kunnen leiden tot pestgedrag en je er actief voor inzetten dat het wordt voorkomen of stopt</p> <p>Verklaren van en omgaan met het belang van relaties, wat de rol van sociale media kan zijn</p> <p>Verklaren en laten zien hoe je je kan inzetten voor mensen in je omgeving</p>
MBO	<p>Proactief geven van complimenten en reageren op het krijgen van complimenten</p> <p>Beargumenteren van en omgaan met hoe verschillen, concurrentie en competitie kunnen leiden tot negatief (pest)gedrag</p> <p>Beargumenteren van en omgaan met het belang van relaties en hoe je deze kunt aangaan en kunt onderhouden</p> <p>Beargumenteren en laten zien hoe je je kan inzetten voor mensen in je omgeving</p>
HBO/WO	<p>Proactief geven van complimenten en reageren op het krijgen van complimenten</p> <p>Beargumenteren van en omgaan met hoe verschillen, concurrentie en competitie kunnen leiden tot negatief (pest)gedrag</p> <p>Beargumenteren van en omgaan met het belang van relaties en hoe je deze kunt aangaan en kunt onderhouden</p> <p>Beargumenteren en laten zien hoe je je kan inzetten voor mensen in je omgeving</p>

Samenwerken

	Inhouden
baby 0-1 jaar	Herkennen van handelingen in dagelijkse routines en kunnen anticiperen op volgende handeling Kunnen iets aanpakken en teruggeven, zien dit als interessant spelletje (oudere baby)
dreumes 1-2 jaar	Herkennen van handelingen in dagelijkse routines en kunnen actief de volgende te verwachten handeling aan gaan Maken steeds meer actief en uit eigen wens contact met anderen
peuter 2-4 jaar	Kunnen kortdurend samen spelen en houden steeds vaker rekening met anderen Kunnen steeds beter delen en anderen betrekken in een spel Herkennen spelsituaties waarin samengewerkt kan worden om iets groters en/of leukers te bereiken
groep 1-2	Benoemen dat je niet altijd je eigen zin hoeft te krijgen als je samen speelt en werkt Benoemen waarom luisteren naar elkaar belangrijk is Benoemen waarom opmerkingen van anderen belangrijk kunnen zijn en hoe je daar op kunt reageren
groep 3-6	Benoemen hoe je rekening kunt houden met de wensen van een ander als je samen werkt of speelt Begrijpen waarom luisteren naar elkaar belangrijk is Laten zien dat je voor jezelf kunt opkomen als je samen een taak uitvoert Benoemen dat elk mens verschillend is en dat je elkaar bij het samenwerken kunt aanvullen
groep 7-8	Laten zien hoe je rekening kunt houden met de wensen van een ander als je samenwerkt Luisteren naar en feedback geven aan elkaar Laten zien dat je voor jezelf kunt opkomen als samenwerkt Een taakverdeling maken om samen een opdracht uit te voeren
VO onderbouw	Laten zien dat je ondanks verschillen tussen kwaliteiten en wensen van jezelf en anderen toch tot een goed resultaat kunt komen Luisteren naar en feedback geven aan elkaar Een planning en taakverdeling maken om samen een opdracht uit te voeren
Bovenbouw vmbo	Begrijpen van en omgaan met groepsprocessen die conflicten voorkomen en de samenwerking bevorderen Begrijpen hoe feedback geven van invloed is op het samenwerken en hier adequaat mee omgaan Een planning en taakverdeling voor het uitvoeren van een (complexe) opdracht

Bovenbouw havo/vwo	<p>Begrijpen van en omgaan met groepsprocessen die conflicten voorkomen en de samenwerking bevorderen</p> <p>Begrijpen dat ideeën en initiatieven van anderen ingezet kunnen worden om te komen tot een gezamenlijk resultaat</p> <p>Begrijpen hoe feedback geven van invloed is op het samenwerken en hier adequaat mee omgaan</p> <p>Beheersen van het maken van een planning en taakverdeling voor het uitvoeren van een taak</p>
MBO	<p>Laten zien hoe je groepsprocessen positief kunt laten verlopen en hoe je om kunt gaan met conflicten</p> <p>Waarderen en hanteren van ideeën en initiatieven van anderen om te komen tot een gezamenlijk resultaat</p> <p>Waarderen en hanteren van feedback geven aan elkaar</p> <p>Maken van een planning en taakverdeling bij het uitvoeren van een taak</p>
HBO/VO	<p>Laten zien hoe je groepsprocessen positief kunt laten verlopen en hoe je om kunt gaan met conflicten</p> <p>Waarderen en hanteren van ideeën en initiatieven van anderen om te komen tot een gezamenlijk resultaat</p> <p>Waarderen en hanteren van feedback geven aan elkaar</p> <p>Beheersen van het maken van een planning en taakverdeling voor het uitvoeren van een taak</p>

Omgaan met sociale druk

	Inhouden
baby 0-1 jaar	
dreumes 1-2 jaar	Herkennen van regels die in een groep gelden Herkennen verhoudingen in een groep (bijvoorbeeld grotere kinderen vs kleinere kinderen)
peuter 2-4 jaar	Herkennen van regels die in een groep gelden, benoemen wat wel en niet mag en verkennen waar de grenzen liggen Herkennen en omgaan met verhoudingen in een groep (grotere kinderen vs kleinere kinderen en machtsverhoudingen) Benoemen wat goed en fout is en kan sorry zeggen
groep 1-2	Benoemen van en omgaan met regels die in een groep gelden Benoemen dat een groep bepaalde overeenkomsten heeft en welke dit zijn
groep 3-6	Begrijpen van en omgaan met regels die in een groep gelden Begrijpen dat een groep bepaalde overeenkomsten heeft, welke dit zijn en de consequenties kunnen benoemen Benoemen hoe groepsdruk werkt en hoe je er mee om kunt gaan door voor jezelf op te komen en aan te geven wat je grenzen zijn
groep 7-8	Begrijpen van en omgaan met regels die in een groep gelden Begrijpen wanneer je wel en wanneer je niet bij een groep hoort en bewust en onbewust dingen doet omdat je bij een groep wilt horen Begrijpen van groepsdruk en laten zien hoe je er mee omgaat door voor jezelf op te komen en aan te geven wat je grenzen zijn
VO onderbouw	Uitleggen van en omgaan met regels die in een groep gelden Uitleggen welke positieve en negatieve gevolgen het kan hebben dat je bij een groep wilt horen Uitleggen van het verschil tussen expliciete en impliciete groepsdruk Laten zien hoe je omgaat met groepsdruk door voor jezelf op te komen, aan te geven wat je grenzen zijn en indien nodig door hulp te zoeken
Bovenbouw vmbo	Uitleggen van en omgaan met hiërarchische verhoudingen in een groep Verklaren welke positieve en negatieve gevolgen het kan hebben dat je bij een groep wilt horen Uitleggen en omgaan met expliciete en impliciete groepsdruk Uitleggen en laten zien hoe je omgaat met groepsdruk door voor jezelf op te komen, aan te geven wat je grenzen zijn en indien nodig door hulp te zoeken

Bovenbouw havo/vwo	<p>Uitleggen van en omgaan met hiërarchische verhoudingen in een groep</p> <p>Verklaren welke positieve en negatieve gevolgen het kan hebben dat je bij een groep wilt horen</p> <p>Uitleggen en omgaan met expliciete en impliciete groepsdruk</p> <p>Uitleggen en laten zien hoe je omgaat met groepsdruk door voor jezelf op te komen, aan te geven wat je grenzen zijn en indien nodig door hulp te zoeken</p>
MBO	<p>Beargumenteren van en omgaan met hiërarchische verhoudingen in een groep</p> <p>Beargumenteren welke positieve en negatieve gevolgen het kan hebben dat je bij een groep wilt horen en kunnen omgaan met expliciete en impliciete groepsdruk</p> <p>Uitleggen hoe je hulp kunt zoeken als jij of een ander onder druk van een groep dingen doet die anders niet gedaan zouden worden of als jij of een ander buitengesloten raakt</p>
HBO/WO	<p>Beargumenteren en evalueren van hiërarchische verhoudingen in een groep</p> <p>Beargumenteren welke positieve en negatieve gevolgen het kan hebben dat je bij een groep wilt horen en kunnen omgaan met expliciete en impliciete groepsdruk</p> <p>Uitleggen hoe je hulp kunt zoeken als jij of een ander onder druk van een groep dingen doet die anders niet gedaan zouden worden of als jij of een ander buitengesloten raakt</p>

Conflicten hanteren

	Inhouden
baby 0-1 jaar	
dreumes 1-2 jaar	Herkennen opkomende conflictsituaties niet van te voren Reageren uit eigen belang of wens in een conflict Verkennen grenzen in conflicten
peuter 2-4 jaar	Beginnen conflictsituatie te herkennen en proberen mee te denken over een oplossing (oudere peuter)
groep 1-2	Benoemen wat de oorzaken zijn van conflictsituaties Benoemen welke gevolgen conflictsituaties kunnen hebben
groep 3-6	Benoemen wat de oorzaken zijn van conflictsituaties en laten zien hoe zij er mee omgaan Begrijpen welke gevolgen conflictsituaties kunnen hebben Benoemen dat conflictsituaties veroorzaakt kunnen worden doordat mensen verschillend zijn
groep 7-8	Begrijpen van en laten zien hoe je conflictsituaties kunt oplossen Begrijpen dat conflictsituaties veroorzaakt kunnen worden doordat mensen verschillend zijn
VO onderbouw	Uitleggen welke conflicten veel voorkomen en welke oorzaken en gevolgen zij hebben Laten zien hoe je een conflict kunt oplossen en uitleggen welke rol je daar zelf bij kunt spelen Uitleggen dat conflictsituaties veroorzaakt kunnen worden doordat mensen verschillend zijn Uitleggen van en omgaan met de invloed van sociale media op het ontstaan en verloop van conflicten
Bovenbouw vmbo	Verbanden leggen tussen de oorzaken van conflicten en de gevolgen er van Laten zien hoe je een conflict kunt oplossen en verklaren welke rol je daar zelf bij kunt spelen Verklaren dat conflictsituaties veroorzaakt kunnen worden doordat mensen verschillend zijn en hoe dit tot geweld kan leiden Verklaren en omgaan met de invloed van sociale media op het ontstaan en verloop van conflicten
Bovenbouw havo/vwo	Verbanden leggen tussen het ontstaan en verloop van conflicten, de invloed van mensen, de rol van sociale media en hoe dit tot geweld kan leiden Hanteren van conflicten en beargumenteren welke actieve rol je daar in kunt spelen om deze op te lossen Begrijpen en hanteren van welke stijl van conflicthantering bij jou past

MBO	<p>Beargumenteren van het ontstaan en verloop van conflicten, wat de invloed van verschillen tussen mensen is, de rol van de media en hoe dit tot geweld kan leiden.</p> <p>Hanteren van conflicten en beargumenteren welke rol je daar zelf in kunt spelen om deze op te lossen.</p>
HBO/WO	<p>Beargumenteren van het ontstaan en verloop van conflicten, wat de invloed van verschillen tussen mensen is, de rol van de media en hoe dit tot geweld kan leiden</p> <p>Hanteren van conflicten en beargumenteren welke rol je daar zelf in kunt spelen om deze op te lossen</p> <p>Begrijpen en hanteren van welke stijl van conflicthantering bij jou past</p>

Kern Kiezen

In de kern Kiezen staat het keuzes maken, het omgaan met de gevolgen er van en daar de verantwoordelijkheid voor nemen centraal. De hele dag door maak je keuzes, zowel bewust als onbewust. In de hedendaagse maatschappij met veel invloeden en mogelijkheden is het leren maken van weloverwogen keuzes steeds belangrijker. De kinderen en jongeren hebben er baat bij om dit zo vroeg mogelijk te leren.

Jonge kinderen kiezen in eerste instantie vanuit hun gevoel. Voor oudere kinderen wordt het kiezen steeds complexer. Als kinderen en jongeren leren kiezen is het belangrijk dat zij de ruimte krijgen om fouten te mogen maken. Zij moeten leren de verantwoordelijkheid te nemen voor hun keuzes. Door dit in een vroeg stadium aan te leren, leren kinderen en jongeren dat zij door het maken van een weloverwogen keuze hun eigen leven kunnen beïnvloeden.

De kern Kiezen bestaat uit de volgende subkernen:

- Weloverwogen kiezen
- Verantwoordelijkheid nemen

Weloverwogen kiezen

	Inhouden
baby 0-1 jaar	Kunnen voorkeur aangeven door non-verbaal gedrag en kenbaar maken dat zij bijvoorbeeld wel of niet opgepakt willen worden Kunnen actief een gebaar of geluid inzetten om de aandacht van de verzorger te krijgen
dreumes 1-2 jaar	Kunnen met verbaal en non-verbale kenbaar maken welke voorkeur zij hebben, bijvoorbeeld als zij willen kiezen tussen twee soorten broodbeleg Kunnen verbaal en non-verbaal taal en gebaren inzetten om duidelijk te maken dat zij iets willen
peuter 2-4 jaar	Kunnen kiezen tussen twee keuzemogelijkheden en verbaal duidelijk maken wat die keuze is Herkennen de consequenties van een keuze, maar kunnen daar nog niet altijd adequaat mee omgaan Kiezen waarmee ze willen spelen
groep 1-2	Tot zich nemen van informatie die nodig is om een keuze te kunnen maken Benoemen hoe je tussen twee mogelijkheden kunt kiezen: <ul style="list-style-type: none"> • benoemen welke keuze gemaakt moet worden • vertellen wat het gevolg is van de ene en de andere keuze • keuze maken en uitvoeren Benoemen dat een keuze gevolgen heeft, vaak op korte en lange termijn
groep 3-6	Herkennen welke informatie van belang is om een keuze te kunnen maken Begrijpen hoe je kunt kiezen tussen verschillende mogelijkheden: <ul style="list-style-type: none"> • benoemen welke keuzes er zijn • bedenken van mogelijke oplossingen • een keuze maken en uitvoeren Benoemen dat een keuze maken invloed kan hebben op een ander Begrijpen dat een keuze gevolgen heeft op korte en/of lange termijn
groep 7-8	Herkennen welke informatie van belang is om een keuze te kunnen maken Begrijpen van en omgaan met de stappen in het keuzeproces: <ul style="list-style-type: none"> • benoemen welke keuzes er zijn • bedenken van mogelijke oplossingen • keuze maken en uitvoeren Begrijpen van en omgaan met wat de invloed van een keuze kan zijn op een ander Begrijpen dat een keuze gevolgen heeft op korte en/of lange termijn zoals je schoolkeuze

VO onderbouw	<p>Actief verwerven van informatie die nodig is om een keuze te kunnen maken</p> <p>Uitleggen van en omgaan met de stappen in het keuzeproces:</p> <ul style="list-style-type: none"> • benoemen welke keuzes er zijn • formuleren van mogelijke oplossingen • afwegen voor- en nadelen • keuze maken en uitvoeren • keuze evalueren <p>Uitleggen hoe je met het maken van keuzes rekening kunt houden met anderen</p> <p>Uitleggen van en omgaan met de invloed van keuzes op je toekomst zoals op je schoolloopbaan</p>
Bovenbouw vmbo	<p>Informatie beoordelen die nodig is om een keuze te kunnen maken</p> <p>Uitleggen en omgaan met de stappen in het keuzeproces:</p> <ul style="list-style-type: none"> • benoemen welke keuzes er zijn • formuleren van mogelijke oplossingen • afwegen voor- en nadelen • keuze maken en uitvoeren • keuze evalueren <p>Verklaren waarom en hoe je met een keuze maken rekening kunt houden met anderen</p> <p>Omgaan met de invloed van keuzes op je toekomst en je schoolloopbaan</p>
Bovenbouw havo/vwo	<p>Informatie beoordelen die nodig is om een keuze te kunnen maken</p> <p>Uitleggen en omgaan met de stappen in het keuzeproces:</p> <ul style="list-style-type: none"> • benoemen welke keuzes er zijn • formuleren van mogelijke oplossingen • afwegen voor- en nadelen • keuze maken en uitvoeren • keuze evalueren <p>Verklaren waarom en hoe je met een keuze maken rekening kunt houden met anderen</p> <p>Omgaan met de invloed van keuzes op je toekomst en je schoolloopbaan</p>
MBO	<p>Informatie beoordelen zodat je een keuze kunt maken</p> <p>Beargumenteren van en omgaan met de stappen in het keuzeproces:</p> <ul style="list-style-type: none"> • benoemen welke keuzes er zijn • formuleren van unieke oplossingen • afwegen voor- en nadelen vanuit diverse oogpunten • keuze maken en uitvoeren • keuze evalueren <p>Omgaan met de invloed van keuzes op je toekomst en je carrière</p>
HBO/WO	<p>Informatie beoordelen zodat je een keuze kunt maken</p> <p>Beargumenteren van en omgaan met de stappen in het keuzeproces:</p> <ul style="list-style-type: none"> • benoemen welke keuzes er zijn • formuleren van unieke oplossingen • afwegen voor- en nadelen vanuit diverse oogpunten • keuze maken en uitvoeren • keuze evalueren <p>Omgaan met de invloed van keuzes op je toekomst en je carrière</p>

Verantwoordelijkheid nemen

	Inhouden
baby 0-1 jaar	Kunnen instemmen met of afwijzen van voorstel van verzorger (bv zich op laten tillen of weigeren mee te werken)
dreumes 1-2 jaar	Gebruiken taal en gebaren om iets voor elkaar te krijgen
peuter 2-4 jaar	Voeren zelfstandig opdrachten uit en vragen om hulp als iets niet lukt (bv jas dichtdoen) Kunnen een taak afmaken (bijvoorbeeld een puzzel leggen) Laten zien dat ze dingen graag zelf willen doen
groep 1-2	Benoemen wat moeilijke situaties zijn Benoemen dat de oorzaak van een moeilijke situatie bij jezelf kan liggen Benoemen welke mogelijke oplossingen er zijn als zich een moeilijke situatie voordoet Benoemen welke eigenschappen je kunnen helpen bij het oplossen van moeilijke situaties
groep 3-6	Begrijpen dat je moeilijke situaties beter onder ogen kunt zien Begrijpen van en omgaan met dat de oorzaak van een moeilijke situatie bij jezelf kan liggen Begrijpen van en laten zien hoe je een moeilijke situatie kunt proberen op te lossen Begrijpen welke eigenschappen je kunnen helpen bij het oplossen van moeilijke situaties
groep 7-8	Omgaan met moeilijke situaties en begrijpen dat je deze beter onder ogen kunt zien dan ervoor weg te lopen Begrijpen dat de oorzaak van een moeilijke situatie bij jezelf kan liggen zodat je deze niet alleen bij anderen zoekt Begrijpen dat en omgaan met dat je moeilijke situaties beter kunt accepteren en kunt proberen te veranderen Begrijpen van en omgaan met eigenschappen die je kunnen helpen bij het oplossen van moeilijke situaties Begrijpen en laten zien dat je moeilijke situaties niet moet aanpakken met destructief gedrag (zoals overmatig snoepen, drinken, gamen, schoppen, slaan) Begrijpen dat je moeilijke situaties beter onder ogen kunt zien dan ervoor weg te lopen
VO onderbouw	Begrijpen van en omgaan met de verantwoordelijkheid nemen voor moeilijke situaties door er niet voor weg te lopen Uitleggen dat je de verantwoordelijkheid voor een moeilijke situatie bij jezelf kan zoeken i.p.v. bij een ander en dat je vervolgens actie kunt ondernemen Aantonen van en omgaan met eigenschappen die je kunnen helpen bij het nemen van verantwoordelijkheid Uitleggen en laten zien dat je in moeilijke situaties niet met destructief gedrag reageert (zoals overmatig snoepen, drinken, gamen) maar dat je de verantwoordelijkheid er voor neemt

Bovenbouw vmbo	<p>Uitleggen van en omgaan met het nemen van verantwoordelijkheid in moeilijke situaties door er niet voor weg te lopen</p> <p>Verklaren dat je de verantwoordelijkheid voor situaties bij jezelf kunt zoeken en dat je er op kunt anticiperen</p> <p>Verklaren welke vaardigheden je wel en niet helpen bij het nemen van verantwoordelijkheid</p> <p>Verbanden leggen tussen moeilijke situaties en het vertonen van destructief gedrag (zoals overmatig snoepen, drinken, gamen) en toelichten hoe zij hier zelf mee omgaan</p>
Bovenbouw havo/vwo	<p>Uitleggen van en omgaan met het nemen van verantwoordelijkheid in moeilijke situaties door ze onder ogen te zien</p> <p>Verklaren dat je de verantwoordelijkheid voor situaties bij jezelf kunt zoeken en dat je er op kunt anticiperen</p> <p>Omgaan met vaardigheden die je wel en niet helpen bij het nemen van verantwoordelijkheid</p> <p>Verbanden leggen tussen moeilijke situaties en het vertonen van destructief gedrag (zoals overmatig snoepen, drinken, gamen) en laten zien hoe zij hier zelf mee omgaan</p>
MBO	<p>Verband leggen tussen en omgaan met moeilijke situaties en het wel en/of niet nemen van verantwoordelijkheid</p> <p>Evalueren van en omgaan met eigenschappen en vaardigheden die je wel en niet helpen bij het nemen van verantwoordelijkheid</p> <p>Beargumenteren van en omgaan met moeilijke situaties en destructief gedrag (zoals overmatig snoepen, drinken, gamen)</p>
HBO/WO	<p>Evalueren van en omgaan met eigenschappen en vaardigheden die je wel en niet helpen bij het nemen van verantwoordelijkheid</p> <p>Beargumenteren van en omgaan met moeilijke situaties en destructief gedrag (zoals overmatig snoepen, drinken, gamen)</p>

